

Жан Кокто

Фалшивите таланти се боят от смешното

Всяка нощ Марсел Пруст ни четеше „По пътя към Суан“. Тези четения добавяха към невъобразимия порядък в неговата стая бъркотията на временната перспектива, защото всеки път той започваше да чете от различно място, грешеше, пропускаше отделни строфи или цели страници, спираше, като се опитваше да ни обясни, че шапката, вдигната за поздрав в първа глава, ще придобие особен смисъл в последната, и изведнъж прихваше да се смее, като закриваше устата си с длан. „Не, това е прекалено глупаво — повтаряше той. — Повече няма да ви чета. Прекалено е глупаво...“ В гласа му звучеше тиха молба — жалостива гама от учтиви думи и угризения. Срамуваше се, че ни е заставил да слушаме „подобни глупости“. Чувстваше се виновен. Не можеше да продължи да чете. И когато най-сетне отстъпваше пред молбите ни, протягаше ръка и измъкваше някоя страница от разбъркания ръкопис. И ние се оказвахме на гости у Германтови или Вердюренови. И след петдесетина реда всичко започваше отново. Той стенеше, хилеше се, извиняваше се, че чете толкова лошо. Понякога ставаше, сваляше късото си сако, разтърсваше синьо-черната си коса — подстригваше се сам, но тя растеше бързо и винаги цапаше яката му. Той се затваряше в умивалнята, но през стъклената врата се виждаше как, облечен в своята виолетова жилетка, седеше вдървен и изправен, подобно механична играчка, с чиния в едната ръка и с вилица в другата — ядеше прав юфка... Не очаквайте, че аз ще тръгна по петите на Пруст в неговите нощни пътешествия и ще започна да ви разказвам за тях. Ще ви кажа само, че той ги правеше с карета, която наемаше за него Албаре, мъжът на Селеста, и това беше нещо като истинския нощен фиакър на Фантомас. Пруст се прибираше на разсъмване, загърнат в коженото си палто (от джоба му винаги се подаваше бутилка минерална вода), мъртвешки бледен, с тъмни кръгове около хлътналите очи, с разрошени коси, с бомбето в ръце, подобен на призрак. От тези странствания той се връщаше с впечатленията, които после му помагаша да съчинява своите истории. Фиакърът на Албаре изглеждаше особено зловещ на дневна светлина. Денем Пруст излизаше само два пъти в

годината. Веднъж го съпроводи отначало при мадам Айен — да види картините на Гюстав Моро, а после в Лувъра — да разгледа „Свети Себастиан“ на Мантеня и „Турската баня“ на Енгр... Гласът на Марсел Пруст „Трябва да пишеш, както говориш“ — това е още една истина, която съм готов да призная. С уговорката, че стилът — това не е устната реч и съвсем не е задължително да го правим разговорен. Просто големият писател може да я следва, разбира се, доколкото е подчинен на своя собствен ритъм. Кривата, която очертава писецът на барометъра, не прилича на бурята, но е нейният точен знак. Така и нас ни вълнуват линиите на стила, защото всяка от тях е знак за определен глас. А гласът на Марсел Пруст е незабравим. Трудно ми е да го чета — предпочитам да слушам неговите книги. А когато го чета — чувам неговия глас зад всяка написана върху хартията буква. Прозата — това е начинът да изразяваш мислите си. Всичко останало са външни ефекти. Да се възхищаваш от мисълта на Пруст и да признаваш неговия стил е направо абсурдно. На този свят словото не се е подчинявало на никого така, както се е подчинявало на него. Никой не е владеел така гласа си, както той владееше своя. И гласът му, и словото му следваха движението на неговата мисъл. Това съответствие, това сцепление, това вътрешно съзвучие говорят за великолепното устройство на неговия механизъм. Истинското своеобразие на личността му се проявява във всичко и не може да се ограничи в една или друга посока. Заговорят ли Суан или Вердюрен, Олбертин или Шарлю, аз чувам ироничния, монотонен, треперлив глас на Пруст, когато той четеше и съжаляваше, че като е започнал да чете, е „потопил слушателите във вълните на очакването“. Този глас се раждаше не в гърлото му, а в глъбините на неговото съществуване. Звучеше от някаква незначителна далечина... Като глас, който извираше от утроба... Много неща у Пруст ме караха да мисля за съществуването на нещо непознато, достъпно единствено нему. От един негов свят, в който той владееше несметни съкровища, където царяха непостижими закони. Колко пъти получавахме от него дълги писма с множество поправки, в които съвсем приятелски ни укоряваше за някои наши постъпки. Тези писма са ключ към поезията на Пруст. Всъщност поезията у него беше не там, където обикновено я търсеха. Това не бяха розовите храсти или катедралите и останалите декорации. Поезията у него е безкрайната, стремителната игра на отражения. За да потвърдя

своята мисъл и да докажа, че поезията се явява, когато самата тя поиска, ще разкажа една малка, но важна случка. Двамата с Пруст излизахме от хотел „Риц“. Както обикновено, той щедро раздаваше бакшиши и похарчи всичко, което носеше със себе си. На изхода той се обърна към портиера и го попита не би ли могъл да му вземе петдесет франка. „Всъщност — добави той в момента, в който портиерът побърза да извади портфейла си — можете да ги задържите. Бяха предназначени за вас.“ Разберете ли тази еквилибристика на мислите и чувствата, ще откриете „чудото Пруст“ и чудото на неговата поезия. Разбира се, това е само един смешен анекдот. Разказах го съвсем преднамерено. Ще напомня, че само фалшивата поезия бяга от смеха, както дяволът от тамяна. Фалшивите таланти се боят от смешното. А смехът разтоварва докрай човешката душа. Тогава можеш да видиш какво има в нея — съкровища или пустота. Марсел Пруст обожаваше смеха. За него той беше нещо жизненоважно. Бих искал сега да опровергая разпространеното погрешно мнение, че животът на Марсел Пруст може да се раздели на две — на живот на светски лъв и на отшелник, на първи и на втори период. Това, което наричат „светски живот“, при него никога не е било лекомислено убиване на времето, от което е трябвало да се откаже. Всъщност само болестта го обрече на отшелничеството. Светският живот, който ценеше повече от всичко, а критиците определяха като „забава“, за него бе сърцевината, цветът на неговата поезия. Като събираше своя мед, той така кръжеше и криволичеше, че изненадваше дори най-близките си. И заради това си остана загадка за онези, които не знаеха тайните причини за равнодушието му към литературата; неговата голяма скромност и безкрайните му извинения, прекъсващи четенето на всяка страница от ръкописите му. Пруст служеше на своя кошер. Подчиняваше се единствено на неговия ред. На осемнадесети ноември, на върха на славата си, отказал се от всички лекарства, той напусна тленното си тяло, както пчелите напускат кошер, пълен с мед. И смъртта му бе подобна на загадъчната саможертва на пчелите. Уроците на катедралите. Изведох това заглавие на нов бял лист и неведома сила ме пренесе отново в дома на хазаина, който, както никой друг, обожаваше тези бели листи и ги изписваше един след друг с такава любов и страст. Но този път си спомних за онези времена, когато често ходех у Пруст и когато само ние, четирима или петима негови

близки приятели, познавахме Пруст — писателя, и покорени от неговите опуси и от неговата личност, го приемахме като наистина вълшебно същество. Тогава още никой не се досещаше, че този нощен дух ще създаде цял свят. Ние — още от първия миг — съзряхме у него човека, белязан със знака на славата и на смъртта. Сега искам да ви разкажа за нашата последна визита при Марсел — той наскоро умря и вече няма да има кой да ни обсипва с упреци или похвали. Да, такъв беше маниерът на общуването му. В писмата си, написани с неразбираем почерк, в който думите приличаха на пияни насекоми, или в разговорите си Марсел Пруст ту ни разхваляваше, така че ни ставаше твърде неловко; ту ни обсипваше с обиди — за нас нереални и призрачни, а за него може би напълно справедливи... В това съдбовно утро не се наложи да почукаме на вратата. Нито да се съобразяваме със забраните и опитите на Селеста да ни задържи — тя винаги искаше да разбере дали не сме „докоснали ръкавиците на дама, държала рози“ (имаше опасност Пруст да получи пристъп на сенна хрема!). Нали сам той ми беше казал веднъж, че повече няма да рискува „Пелеас и Мелизанда“ на Дебюси, защото там имало едно място, където се говори за есенния вятър над морето и това предизвиквало у него силен пристъп на болестта му... От какво умря Марсел Пруст? От предписаната му хигиена, от принудителната промяна на начина му на живот, от дневната светлина, нахлула в мрака на неговата алхимическа лаборатория. В този ден ние с Леон Доде влязохме в познатата стая с капаци на прозорците, която ни се стори странна, плашеща и непозната, защото дойдохме в час, когато Марсел Пруст не приемаше. Едва пристъпили прага, ние се оказахме в напълно чужд дом. Вместо стопанина тук посрещаше Смъртта. През капациите на прозорците на този „Наутилиус“ се процеждаше бледа светлина. Под нозете ни проблясваха кристалчета нафталин. Чехлите на Пруст се търкаляха сред разхвърляни по пода перуки и изкуствени бради, кожуси и ръкавици и всичко напомняше за разграбена вила. Приятелите бяха застинали на място, като поразени от удар на мълния; да, тази загуба беше удар, поразил и литературата, и толкова близки нему сърца. Селеста ни заведе до домакина. Стаята беше празна. Цареше страшна тишина и една странна тържественост. Отсъствието на познатите аромати — противоастматичния пращец и евкалипта, потвърждаваше жестоката

реалност. Изваден от своята раковина, Пруст лежеше, обърна профил си към нас. Беше с брада — тази брада той ту бръснеше, ту оставяше и ако не го виждахме често, не можехме да предположим как ще се появи следващия път. Брадата, почти карикатурна приживе (с нея напомняше восьмочното копие на убиеца многоженец Карко от Музея „Гревен“), скриваща мекия овал на лицето на този млад денди, сега му придаваше вида на велик маг или цар. Изведнъж, едва освободили се от това потресаващо зрелище, ние видяхме вляво, до камината, покрита с дебел сив слой прах, огромна купчина ученически тетрадки. Тя се извисяваше там, в тъмния ъгъл, на фона на цялата тази тъмнина и светлината от малката порцеланова нощна лампа сякаш разсейваше и стопяваше бледия профил на Пруст и осветяваше единствено тези тетрадки. Същите тези тетрадки, които прелистваше, когато се готвеше да ни прочете следващата глава. И тази неравна и висока купчина — да ми простят любителите на драматичните ефекти! — беше пълното събрание на неговите съчинения. Една последна тетрадка до лявата му ръка продължаваше да живее, както живеят часовниците на убитите войници. Аз не можах да откъсна поглед от нея. И постепенно стаята изчезна, изгуби се, а трогателната купчина листа започна да расте и да изпълва цялата стая догоре! Докато не израсна една цяла книжна катедрала (и аз си помислих как, обзета от пламъците, с грохот рухна Реймската катедрала, а на нейното място сред дима възникна катедрала-призрак!). И над тази книжна катедрала се издигна във въздуха духът на Изгубеното време, в което Албертина ще се превърне в ангел с нащърбена усмивка, а всички останали ще бъдат светци, грешници, химери.